

EZERSZÁZ ESZTENDŐ

Ezeréves emlékművek a történelmi Magyarország hét pontján

Budapest egyik legszebb terének közepén félkör alakban szoborkompozíció áll. Valamennyiünk számára természetes, hogy itt van, hozzátartozik a fővároshoz és a fővárosi emberek mindennapjaihoz. Már nem is gondolunk rá, hogy miért áll itt száz éve. Arra pedig még kevesebben gondolnak, hogy ezzel az emlékművel egy időben még hét emlékmű készült az ország különböző pontján, s a budapestivel együtt a magyar államalapítás ezer éves évfordulójának emlékét hivatott őrizni.

A „nemzet kegyeletes érzületének és óhajának tett eleget” a magyar törvényhozás, amikor Thaly Kálmán országgyűlési képviselő indítványát egyhangúlag elfogadta és az 1896. VIII. törvényekben „a honalapítás ezredik évfordulójának maradandó emlékekkel való megörökítése céljából elhatározta, hogy Budapesten a városligetnek az Andrássy út és a tó közötti részében a honalapító Árpádot és a nemzet egész történelmi múltját megörökítő emlékművet állít.” Elhatározta továbbá, hogy „az ország hét különböző pontján, nevezetesen: a munkácsi várhegyen, a nyitrai Zobor-hegyen, a Morva vízének a Dunába torkolásánál emelkedő dévényi várhegyen, Pannonhalmán, a zimonyi várhegyen, Pusztaszeren és a brassói Cenk-hegyen emlékoszlopokat állít.” A törvény ezen kívül még úgy rendelkezett, hogy „Budapesten, a várban, a Nagy-Boldogasszonyról elnevezett koronázási templom melletti Halászbástyán Szent István király lovassobrát” állítják fel, ezen kívül „országos szépművészeti múzeumot létesít” és „az ország különböző vidékein 400 új népiskolát állít fel”.

Az építéssel kapcsolatos intézkedések vezetését és végrehajtását báró Bánffy Dezsőre, a miniszterelnökre bízta.

Valamennyi emlékmű tervezője Berczik Gyula építész, a kereskedelemügyi minisztérium műszaki tanácsosa volt, ugyancsak ő lett az építkezések művezetője is. A hét emlék mindegyikén – melyek megkülönböztetett változatossággal és egymástól lényegesen eltérő arhitektúrával készültek – az ország címerén kívül két évszám: 896-1896. látható. Az 1896-os felavatásra, illetve alapkőletételi ünnepségre egy-két hónapon át tartó ünnepségsorozat keretében került sor. Ezekre az alkalmakra azonban csak a dévényi, a brassói és a zimonyi készült el teljesen, a többiek építése csak később fejeződött be. Az emlékművek műszaki felülvizsgálatára és átvételére 1897 nyarán került sor, amikor azokat a magyar kormány képviselője Barkassy Géza miniszteri tanácsos vezetése alatt kiküldött bizottság „minden tekintetben kifogástalanul elkészítettnek” jelentett ki. A hét emlékmű közül csak a *munkácsi* épült állami birtokon. A többihez „hazafias készséggel” – az emlék fennállása idejére telekkönyvileg is – a *zoborhegyhez* az esztergomi székes főkapitán és Benda Imre nyitrai püspök, a *dévényhez* Pálffy Miklós herceg, a *cenkhegyhez* Brassó városa, a *zimonyhoz* a zimonyi városi hatóság, a *pusztaszerhez* Pallavicini Sándor őrgróf, a *pannonhalmhoz* Felér Ipoly főapát, illetve a Szt. Benedekrendi főapátság konventje adott használati jogot.

1898-ban a magyar kormány megbízásából Erdélyi Mór, eszázári és udvari fényképész *A magyar állam ezeréves fennállását megörökítő hét vidéki emlékmű 896-1896.* címmel *díszművet*, (ma úgy mondanánk: fotóalbumot) adott ki.

A pusztaszeri honfoglalási emlék

„És azon helyen a vezér és nemesei megállapíták az ország minden szokásos törvényeit és minden igazait... a vezér, vele jött nemeseinek különböző helyeket ajándékoza, minden lakosokkal együtt. És azon helyet, hol mindezeket elrendezték volna, a magyarok tulajdon nyelvökön Szer-nek neveztek, mivelhogy ott vették szerbe az országnak minden dolgát.” Így emlékszik Anonymus, IV. Béla jegyzője erről a helyről krónikájában. S mióta írása elkészült, s ismeretes lett – a történészek között folyó viták ellenére is – a nemzet mindig kegyelettel fordult Pusztaszer felé.

1861-ben az akkori kecskeméti polgármester, Sándor Ferenc, számos polgárral együtt indítványt nyújtott be a közgyűléshez, hogy „Pusztaszeren országos emlék felállítása rendeltessék el”, s e végett folyamodjanak az országgyűléshez. Az országgyűlés feloszlata miatt azonban az elkövetkezett idők nem voltak alkalmasak hogy e szép eszme testet öltött volna. Később Göndöcs Benedek pusztaszeri apát karolta fel a gondolatot, ennek megvalósítására megnyerte Pallavicini Sándor örgrófot, kinek birtokán volt található a hely.

Mindenekelőtt ásatásokat kezdtek Rómer Flóris régész vezetésével, remélve, hogy ezáltal fontos adatokhoz jutnak, melyekről a hézagos, szűkszavú följegyzések nem tettek említést. A kutatások az e helyen föllelhető Szent-Monostor romjaira és annak környékére irányultak, melyen igen kielégítő sikerrel jártak, de a méltó emlék emelésének eszméje még mindig nem talált igazán meghallgatásra. A végső sikert a honalapítás ezredévének emlékűnepe hozta meg, amikor törvényben rendelték el e helyen egy emlékmű föllállítását. A pusztaszeri emlékmű a honalapító Árpádnak állított emléket, felidézve az első „országgyűlést”, melyen törvényeket hoztak az új haza megszervezésére. Az építmény egy sík mezőn, az egykori pusztaszeri apátság omladozó barna romjai mellett készült. Az Ezredévi Ünnepek Bizottsága Mikes Gyulát, a szegedi építészeti hivatal főnökét bízta meg, hogy a történelmi nevezetességű park bővítésére kérje fel a Pallavicini uradalmat. Az örgróf 80 hold földterületet ajánlott fel az emlékpark létesítéséhez, hogy a honszerzők emlékjele szabadon álljon. Az ezredévi emlék az apátság romjai mellett úgy foglalt helyet, hogy az országútról jövőekkel szembe nézzen.

Az alapozási előmunkálatokhoz a kisteleki állomásról hatalmas kőcokkákat szállítottak, amelyhez előzőleg Mikes Gyula főmérnök vezetésével járható utat építettek. Az örgróf az emlékmű felállításának meggyorsítása érdekében mindenben iparkodott segíteni. A monostor romjait két holdnyi terjedelemben fakerítéssel vette körül. Az építmény lépcsőzetes gránitoszlopon, egymástól arányos távolságra lévő, hat oszlopon állt, egy faragott kőből rakott négyzetes kis csamokot fogva közre. Ennek tetejét faragott kőből rakott lépcsőzetes gúla fedte. Az építmény csúcsán a Kallós Ede szobrász által készített Árpád-szobrot helyezték el. Árpád fejedelem (ülő alakjának) jobb kezét kardja markolatán nyugtatja, s elégedetten tekint a Tiszától a Duna felé: „Mintegy pihen a nagy küzdelem után, mely e szép országot, Attila örökét birtokába juttatta.” Az oszlopok felett, a párkányzat szélén kőoroszlánok ültek. Az egész építményt almási kőből faragták. Az építés műszaki munkálatait Kovács Gyula műépítész vezette. Teljes magassága 20,5 méter, s összes költsége több mint 45 ezer forintot tett ki.

Az ünnepélyes alapkövetélt eredetileg 1896. április 28-ra tervezték, de a munkálatok késedelmé miatt csak június 27-én, nagy népünnepellyel összekötve tartották meg. Az „ország szervező törvényhozás” színhelyén hódolattal jelent meg a kormány képviselőjében Darányi Ignác földművelésügyi miniszter, a képviselő házból Berzeviczy Albert országgyűlési képviselő vezetésével negyven tagú küldöttség, báró Vay Béla, a főrendiház elnöke, Eötvös Loránd, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége, valamint a Kisfaludy Társaság tagjai, a budapesti tudománygye-

tem és a műegyetem rektorai, Gerlóczy Károly, budapesti alpolgármester és a fővárosi bizottság tagjai, Csongrád megye, Szeged és Hódmezővásárhely városok törvényhatóságai. Az ünnepség hangulatát emelendő, kivonult egy honvéd huszárszászad és a szegedi honvéd gyalogezred. Dalárdák énekeltek és a honvédszenekar játszott. A környező falvakból szekerek egész táborra jött. Sátrak álltak, zászlók lengtek mindenütt. Az időjárás azonban nem kedvezett az ünneplőknek. Egész éjjel szakadt az eső, s napközben sem szűnt meg esni. Alig lehetett tüzet gyújtani, pedig ökörsütést és laci-konyhás lakomát terveztek.

A díszvendégek különvonattal érkeztek Kistelekre, ahonnan kocsikkal hajtottak ki a bevetett területek közt, a Pallavicini őrgrof által vágatott úton. A gróf az emlékmű körül tizenöt holdon lekaszáltatta a vetést, hogy a vendégseregnek helye legyen. Ezen kívül rendelkezésre bocsátotta a kastélyt és az uradalmi épületeket is. Három nagy sátor állt: az első a díszvendégeknek, a második alatt zöld lombokból készült oltár, ahol Hoffmann Károly kulai plébános a pusztaszeri apát tartotta az ünnepélyt megnyitó szentmisét. A harmadik sátorban, a mise után déli 12 órakor Csongrád megye tartotta az ezredévi közgyűlését. Itt Vadnay Andor a csongrádi főispán mondott ünnepi beszédet, majd Csatkó Zsigmond alispán indítványára a megye az első országgyűlés helyéről hódolól feliratot küldött a királyhoz és az országgyűléshez.

A megyegyűlést az Árpád-émlék alapkövetétele követte. Az ünnepi szónoklatot Darányi miniszter tartotta, majd az alapköben elhelyezendő iratot olvasták föl, mely így fejeződik be: „Te pedig emlékkő, állj az idők végezetéig! Állj, míg a haza áll.” Az ércokba Berczik Gyula, a tervező helyezte el az iratot. Befalazván azt a kőbe, kalapácsütésekkel avatták föl az emléket.

Az ünnepség befejezése után a szakadó eső csak megzavarni tudta a „népmulatságot” eloszlatni nem. Mindenkit elláttak étellel, itallal, a vendégek esernyő alatt fogyasztották el az ebédet.

A munkácsi emlékkövek

A honfoglalási emlékkövekből Bereg megyébe három is jutott. Az országos ezredévi emlékoszlopot Munkácson, a várban állították fel. (A vár ekkor még államfogház volt, s ebben az időben merült fel az a gondolat, hogy múzeumná alakítsák, s Kassáról ide helyezték a felső-magyarországi történeti gyűjteményt. Az Országos Millenniumi Bizottság felvetését a miniszterelnök és a kormány sem utasította vissza, s tárgyalások kezdődtek ez ügyben az igazságügyminiszterrel.) Egy emléktáblát a Vereckei szorosban helyeztek el, egy határkövet pedig a lengyel határon, Beszkidnél lepleztek le.

A kétnapos rendezvény 1896. július 19-én Munkácson az emlékoszlop alapkövének letételével vette kezdetét. Még előző napon Budapestről különvonat hozta a vendégeket, köztük a díszvendégeket: Erdélyi Sándor igazságügyminisztert a kormány képviselőjében. Az ünnepséget a várostól negyedóránnyira, a magános meredek hegyen álló vár előtti tágas téren rendezték. A hagyomány szerint a honfoglaló Árpád itt tartotta első pilenőjét népével, amikor a Vereckei-szoroson át szerencsésen ideérkezett. A téren kerek sátor állt oltárral, amely szépen fel volt díszítve a megnyitó istentisztelet számára. A csöndesmisét Firczak Gyula, a munkácsi görög katolikus püspök tartotta, a templomi énekkar egyházi énekekkel kísért. Mise után zászlószentelés következett és a püspök mondott beszédet. Az ünnepi szónoklatot Erdélyi Sándor miniszter tartotta, aki „egyszerű, de magvas és lelkes” szavakkal fejezte ki, milyen „egyetértésben simul egymáshoz minden nemzetiség és felekezet a honszerzés dicső emlékezetén.” A beszédet buzdító szavakkal fejezte be, a jelenlévők éljenzése közben. A hivatalos ceremónia után népiünnepély kezdődött, ahol laci-konyhákkal várták az összegyűlt közönséget. A népviseletbe öltözött emberek tarka tömege hullámzott a téren. Magya-

rok, ruténok jöttek Kis- és Nagydobronyból, Alsó- és Felsőverecskéről, Verebesről és Tökésről, a Háthegeység völgyeiből.

Az emlékoszlop alapkövének letételére a várban került sor, ahová csak a meghívottak léphettek be a szűkös hely miatt. Az oszlopot, melyet a munkácsi várban készítettek, a keleti bástyánál helyezték el Berczik Gyula műépítész tervei alapján. A nagyszabású emlékoszlop hatalmas alapfalai ekkorra már a tér szintjéig emelkedtek, amelyre majd a nagyszabású emlékoszlopot állították, csúcán a magyarok mesés madarával a hatalmas turullal. A szűkkörű ünnepség közönségét Kiss Áron, a tiszántúli református egyházkerület püspöke, valamint Bereg megye alispánja köszöntette. A helyére eresztett alapköre a miniszter és a püspök után a jelenlevő országgyűlési képviselők és a különböző törvényhatóságok képviselői tették a szokásos ütések egy ezüstkalapácsal. A vendégek ezután visszatértek a városba, ahol az állandó színház és az új leányiskola alapköletételének szertartásán vettek részt. Délben áldomásul, a Csillag vendéglő nagyszobájában 320 terítékes lakoma volt, Erdélyi Sándor igazságügyminiszter tiszteletére. Ebéd után a vendégkoszorú a megye legnagyobb földesurának Schönborn-Buchheim Ervin gróf főrendiházi tagnak, valamint Bereg megyének és Munkács városának szívélyes vendégszeretetét élvezte. Sokan a népünnepélyt nézték meg, mások a házigazdáikkal – Lónyai Sándor főispánnal, Jobszthy Gyula alispánnal, Cseh Lajos munkácsi polgármesterrel, Nedeczky János beregmegyei országgyűlési képviselővel – a szőlőkbe és más határrészekbe kirándultak.

Másnap, július 20-án a különvonattal, melyet két gőzmozdony húzott, a vereckei határszélre utaztak a vendégek. Az első állomás Szolyva-Hársfalva volt, majd Volóc következett. Mindkét helyen iskolások köszöntötték az érkezőket. Itt „jakó”-szekerekre szálltak, s a menet a Vereckei-szorosba indult. Vezérszállásra érkezve a szorosba indultak, ahol a Napóleon köszikla messze ellátású természetes kőoszlopának völgyre néző oldalába érc emléktáblát helyeztek, hogy hirdesse: „Árpád, a honalapító, ezer évvel ezelőtt erre nyomult be a mai Magyarországra.” A tábla leleplezése előtt Fankovics Antal, valóci görögkatolikus lelkész tartott alkalmi beszédet, színesen ecsetelve a magyarok bejövételének eseményeit. Erdélyi Sándor miniszter válaszbeszéde után közösen elénekelték a magyar himnuszot.

Az ünneplő közönség ezután újból szekérre szállt és a Beszkid határhegyen átlépő Vereckei-hágóra ment, Felsőverecskén, Alsóverecskén, Rákóczi-szálláson és Verebesen át. A határszálláson megállva, Magyarország és Galícia érintkező pontján, az országos támogatással leleplezték a Bereg megye által állított határoszlopot. A gránitból faragott, obeliszkyszerű új határkőnél, mely a Beszkid-hágó legtetetején emelkedett, Halatkovics Bertalan alsóverecskéi görög katolikus lelkész esperes tartott ünnepi beszédet magyarul és rutén nyelven is. Az ideérkező vendégeket a szomszédos galíciai járás főnöke is köszöntötte, majd a kirándulás összes résztvevőjét Schönborn Ervin gróf, mint házigazda látta vendégül az óriási rögtönzött lombsátor alatt. A zenével is fűszerezett lakoma után, mely bezáró része volt a kétnapos ünnepségnek, visszaérkeztek Volócra és a különvonattal Máramarosszigetre mentek mulatni.

A Cenk-hegyi ezredéves emlék Brassóban

A Brassói-havasok között álló 760 méter magas Cenk-hegy a városhatárban található. A hegycsúcson készült emlékmű, a brassóiak által már régebben épített, kőfallal körülvett kilátó mögött, mintegy harminc méterre emelkedett. Ez volt a hegyrom legmagasabb pontja. Az út hiánya miatt az építkezés rendkívül nagy nehézségekkel járt. Az anyagok felszállítására, nem kis költséggel siklót kellett építeni. A rakományokat lovak által hajtott erőgéppel vontatták fel. Csak a sikló megépítése csaknem tíz hetet vett igénybe, így a munka felgyorsítása érdekében fáklyák mellett még éjjel is dolgoztak.

A tervező Berczik Gyula műszaki tanácsos volt. A 8 méter magas kerek alapzat tetején díszes kőkoszorú övezte, 10 méter magas, erős dór oszlop állt. A hatalmas oszlop tetején helyezkedett el a Jankovics Gyula által mintázott Árpád korabeli vitéz, mely a dévényinek hasonmása volt. A 21 méter magas építmény kolozsmonostori homokos mészkőből készült, költsége 22 000 forintra rúgott.

A Cenk-hegy tetejére a városból keskeny kigyózó út vezetett, melyen Perczel Dezső belügyminiszter vezetése alatt 1896. október 18-án díszmenet indult az emlékműhöz. Az avatóünnepségre közelből és távolból Brassóba gyűlt válogatott és népes közönség fáradtságos gyaloglás után jutott a csúcsra. Az ünnepség hangulata méltó volt az emlékműhöz és az abban megfogalmazott eszméhez. A belügyminiszter avatóbeszédében „jól eltalálta a hangot és módot”, amelyben e nemzetiségek által is lakott helyen a magyar állam és a nemzet nevében beszélt. Ugyanilyen „tapintatos” hangú beszédben válaszolt Brassó város polgármestere is, melyben a város őrzésébe és gondozásába vette az ezredévi emléket, kegyeletes érzésekre és hazafias magatartásra buzdítva polgártársait.

A zimonyi ezredévi emlék

A horvát területen emelt emlék „hatásosan” magasodott az ország déli határán, a nagy Hunyadi János várának udvarán. Az építést áprilisban kezdték el, s az elején mutatkozó nehézségek ellenére időben elkészült. A tervező Berczik Gyula, vártorony-szerű (donjon) alakot adott az építménynek. Az alpból kibontakozó hármastorony középső csúcsa 37 méter magas volt. Kerek ívelésű ablakaiból tágas kilátás nyílt az átellenes partra, a Duna és a Dráva közötti vidékre. A főtorony előtt két kisebb torony helyezkedett el. Ezekben voltak a lépcsők, melyek a hangulatosan kiképzett tágas földszinti tenekből vezettek a másik két emeletre és a főtoronyt körülvevő, a Duna felől koszorúként álló oszlopos szabad erkélyre. Az épület homlokdíszje, az oszlopos loggia, a fedett erkély, mely alsó díszítésében magába zárta az emlékmű feliratos tábláját. A két kis torony közötti párkányra helyezett talapzaton Hungária kőszobrára ült, jobbról-balról egy-egy kőoroszlánnal. Az emlékmű falfelületét zománcozott nyers téglá borította, rajta ízlésesen elrendezett, szindús majolika címerpajzsokkal, vert vasdíszítésekkel, almási kőből készült párkányzatokkal és kereteszékekkel, valamint a vörösréz tetőfedéssel megkapó és festői látványt nyújtott. Az emléktornyának sisakján vert vörösrézből készült turulmadár ült, ötödfél (5,5) méterre feszített szárnyaival, csőrében villogó aranykarddal. Változatos formáival, kellemes részleteivel és találó tagozásaival az emlékmű a francia reneszánszra emlékeztetett.

A korabeli krónikás emlékezete szerint a zimonyi emlék felavatása az ezredévi ünnepségsorozat egyik legszebbje volt. Az ünnepségre 1896. szeptember 20-án került sor, melynek jelentőségét elsősorban az emelte ki, hogy „horvát földön is megmutatták a helyes felfogást”, a nemzetek együttéléséről. Az emlékművet a kormány megbízásából Josipovich Imre, Horvát- és Szlavónország minisztere avatta fel. Az ünnepség a szokottnál is nagyobb színhelye miatt érdekesebb volt a többinél. Szerém megye és Zimony városa megadta a méltó tiszteletet és a megillető helyet a magyar lobogóknak. Az avató ünnepségen a miniszter és a hivatalos szónokok hazafias beszédei megemlékeztek a magyar államalapításról és éltették a monarchia népeinek békés egymásmellett élését.

Árpádkori harcos Dévényinél

Pozsony fölött, nyugatra, Ausztria felé, a Kis-Kárpátok legdélnyugatibb végén, ahol a Magyarország földjére lépő Duna és a belömlő Morva ölelésében hegyfokká alakult szakadékos sziklák szédítő meredekséggel hanyatlanak alá a nagy folyam partjára, ennek a 220 m magas szirtnek tetején nyugszik a lerombolt dévényi vár. Ide, a romok

tetejére áldotta meg az ezredévi emlékművet Berczik Gyula. A várhegyhez csak a közeli hajóállomásról, az egykori vár meredek, szűk és kanyargós, helyenként már rozoga lépcsőkkel kiegészített útja vezetett föl az emlékhelyhez. Ezen a gyalog is nehezen megközelíthető helyen az építés nem volt könnyű. A több métermázsás kövek fölszállításához siklót kellett építeni mintegy 80 méter magasságba. Az emlékmű 6 méter átmérőjű, nyolcszögletű alapépítmények négy oldalát timpanommal díszítették. Tetején hármás lépcsőzeten, gazdagon tagozott korinthuszi oszlop emelkedett, melynek fejezetén alacsony talapzatra egy Árpád-korabeli harcos negyedfél méter magas kőszobrát helyezték. A Magyarország nyugati határa fölött örökdő harcos nyugodtan, de éberén figyelve állt. Jobbjában leeresztett, kivont kardot tartott, melynek hegye a földet érintette, bal kezét a szintén földig eresztett pajzsra pihentette. A pajzsot Magyarország címere díszítette. A bronzból öntött szoboralakot Jankovits Gyula szobrászművész mintázta. Az egész emlékmű haraszi mészkőből készült és 21 méter magas volt. A kőfaragó mintákat Feigber Sándor vállalta. Az alapozást a pozsonyi állami építészeti hivatal végezte, Flórián királyi mérnök vezetésével. A belső vár romjaitól körülveve az egész emlékmű jól és messzire látszott.

1896. október 18-án a kis határszéli községben, Dévényben ünnepelt az ország. Pozsony megye 63 községének küldöttein kívül eljöttek a szomszédos Mosony, Sopron, Komárom és más megyék képviselői is. Megjelent Pozsony város arisztokráciájának több tagja, a közös hadsereg és a honvédség főbb és alsóbbrangú tisztjei, a klérus előkelőségei, számos pozsonyi és fővárosi hírlapíró és más meghívott vendégek. Az avatási szertartásra báró Jósika Samut, a király személye körüli minisztert kérték föl.

Pozsonyból – amely erre az alkalomra zászlódiszt öltött – négy nagy hajóval indult az ünneplő közönség az egy órányira lévő Dévénybe. A miniszter és a vendégek 10 órákor indultak az utolsó hajóval, egy katonazenekar játékanak kísérete mellett. A falu vár felé nyíló utcájának alsó végén zöld ágakból készült diadalkapu állt. A házakat koszorúkkal és nemzeti színű zászlókkal díszítették. A várhegy szinte minden részét ellepte a közönség. A vendégek a kijavított, meredek úton gyalog indultak az alsóvárba, ahol a Duna felőli oldalrészén díszsátor és szónoki emelvény állt, mögötte a honvédség díszszázada. Az ünnepi szertartás Boltizár címzetes püspök, esztergomi érseki vikárius miséjével kezdődött. Ezt a honvédség díszsortúze követte, majd a pozsonyi énekkar elénekelt a Himnuszt. Berczik Gyula, az emlékmű tervezője jelentette a miniszternek, hogy a szobor elkészült az avatásra. Báró Jósika Samu kalapját levéve mondott rövid, emelkedett hangú avatóbeszédet, s az emlékművet átadta Pozsony megye közönségének „örök megőrzés és ápolás végett”. A megye nevében Zsigárdy megyebizottsági tag válaszolt. A beszédek és a szertartások sorát díszsortúze zárta. A hivatalos ünnepség befejeztével először a miniszter és kísérete indult az emlékmű megtekintésére a felső várba a szűk, meredek úton. A borús, ködös idő ellenére is elragadó kilátás nyílt Pozsony felé, Alsó-Ausztria irányába, valamint a Duna és a Morva partján elterülő lapályra. A közönség ezután, a hely szűke miatt, csak apró csoportokban követhette az első látogatókat.

A zoborhegyi emlékoszlop

A Nyitra városa mellett emelkedő Zobor-hegy is egyike volt annak a hét helynek, melyen maradandó emlékmű állításával örökítette meg a nemzeti kegyelet a honfoglalás ezredik évfordulóját. A történelem tanúsága szerint Huba, Szóárd és Kadocsa vezérek itt vívták a honfoglalás utolsó csatáinak egyikét. Mint a hagyomány regéli, a csata után a magyarok a legyőzött, de hódolni nem akaró nyitrai morva vezért, Zobort ezen az 587 méter magas hegyen felakasztották, s a monda szerint a hegyet róla nevezték el.

A Nyitra folyó völgyében messze ellátzó sziklacsúcsra állították a honfoglalási emlékművet, melyet Berczik Gyula terve alapján építettek. Az emlék egy henger alakú 3,40 méter talapzattól felnyúló, 18 méter magas zsidóvári gránitból készült sugárgúla, melynek négy sarkából egy-egy föllebbenni készülő természetes turulmadár volt látható. A szobrászmunka Kallós Ede műterméből került ki. Az építkezés összes költsége 25 931 forint volt. Az elkészült emlékmű zárkövének ünnepélyes elhelyezésére és az avatásra 1896. augusztus 30-án került sor. Az ünnepségen a megye és a szomszéd megyék vezető személyiségein és előkelőségein kívül megjelent a budapesti törvényhozás számos tagja, hírlapírók és művészek is. Perczel Dezső belügyminiszter különvontall érkezett.

Az igen csinos várossá fejlődött és nagy értelmiséggel dicsekvő Nyitra már az ünnepséget megelőző napon zászlódíszbe öltözött. Este az egész várost fényesen kivilágították, s a megyeházán rendezett fogadás után a díszvendég Perczel minisztert szerezéssel köszöntötték. Másnap, kora reggel katonai ébresztő keltette a várost.

Az ünnepi program nyitányaként reggel a megyeházán a nap emlékére rövid díszközgyűlést rendeztek. Innen indult az ünneplő közönség a Zobor-hegyre. Elöl a többszáz főből álló népbandérium lovagolt, őket népviseletbe öltözött tótók követték gyalog, majd a vendégek kocsin. A felállványozott emlékmű mellett két, lombokkal fedett szint építettek. Az egyikben oltár állt, ahol Bende István nyitrai püspök tartott hála istentisztelet, a másikon emelvény a szónokoknak. Az ünnepi beszédet Perczel Dezső miniszter és Craus István megyei alispán mondta. Az avatásról szóló emlékirat felolvasása után a helyére illesztették a zárkövet. Végül a külön erre az alkalomra vert emlékérméket adták át a résztvevőknek, s a honvédség díszsörtüze zárta be az ünnepséget. Ezután a lombsátorban megvendégelték a közösséget. A vendégsereg levonulván a hegyről, a város mellett felvert sátorban 400 főre terített lakomán fejezte be az ünneplést.

Asztrik apát szobra Pannonhalmán

A hét országos ezredévi emlékmű közül ez volt a legnagyobb. Eredetileg a főapátság épület udvarára szánták, s csak később döntöttek mégis úgy, hogy a Kálvária-hegyre kerül, ahonnan a monumentális kupolacsarnok a zárdaépület hatalmas arányai mellett is kellően érvényesülhetett. A kupolacsarnokban akarták fölállítani Asztrik püspöknek a Szt. Benedek rend első pannonhalmi főapátjának, esztergomi érseknek és első magyar hercegprimásnak szobrát is.

A hely kiválasztásánál több szempont is közrejátszott. Az indoklások között első helyen Anonymus gestájára hivatkoztak, aki azt írta, hogy Árpád vezérei e helyhez közel – Bánhidán – vívták a honfoglalás döntő csatáját, majd a győztesek a környéken lovagolva „Pannónia szépségét látva igen megörültek.” Másrészt, a Szent Benedek-rend ősi monostorának első apátja, Asztrik volt, akit István király Rómába küldött II. Szilveszter pápához királyi koronáért. Az ő személye kapcsolta össze a honalapítás és a rend magyarországi történetét. De itt állított „oltárt” először István király a kultúrának és hitnek is. Az emlékmű tehát a honszerzés befejezését és a keresztény vallás fölvételeivel Magyarországnak a művelt államok sorába való belépését jelzi, a *Mons sacra Pannoniae* kettős történetének jelentőségét hirdeti. Az ezredév „hét oszlopa” közül egy ezért került Pannonhalmára, annak a nagy halomnak a legmagasabb pontjára, melyről a Benedek-rend várszerű monostora tekint alá.

A kápolnára emlékeztető emlékmű négy oszlopra állított, zárt kupolacsarnok volt, mely sajtolt téglából készült és vakolatlanul hagyták. Az építmény teljes magassága elérte a 26 métert. A bejáratától jobbra és balra fülkékben szoboralakokat helyeztek el. A négyzetes párkányon három emeletnyi magasságban egy 6 méter magas „kupola”

helyezkedett el, melynek tetejére még egy 2 méter magas, 3,2 méter átmérőjű ún. „lámpás” került. Ez a „lámpás”, vagy felülvilágító, az épület külső építészeti betetőzését, a Szent Koronát tartotta, mely a tetejét díszítő kereszttel együtt további másfél méter magas volt. Mindkettő vörös rézből készült és Szepessy Sándor műhelyéből került ki. Az almási kőből készült főhomlokzat építészeti díszletét Bezerédi Gyula mintázta, amit egy thümpanonba helyezve faragott oszlopok tartottak. A csarnok, mint a többi emlékmű is, Berczik Gyula tervei alapján készült. Az építési munkálatokat az a Varga József építész vezette, aki a monostor újjáépítését is. Az emlékmű építési és díszítési költsége összesen 96 340 forintba került, az összeg állami költségvetésből származott.

Asztrik főpát szobra Jankovics Gyula szobrász műtermében készült és a főpátság belső területén állították föl. A teljes egyházi díszben álló püspök két kezével egy vánkoston tartja a Rómából hozott koronát, bal kezében, – a párna mellé szorítva – az apostoli keresztet fogja. Magasba emelt arcával és tekintetével áldásért könyörög az égiekhez. A szobrot a pannonhalmi főpát, Fehér Ipoly rendelte meg, s költségeit (12 000 forint) a rendház fedezte.

Az ezredévi ünnepek, s az avatási ünnepség alkalmából Pannonhalmán jelentékeny építés befejezéséhez is érkeztek, melyek már „közel tíz éve” folytak. A főmonostor várszerű kőfalainak szeglettornyait Fehér Ipoly főpát a vajdahunyadi vár tornyainak mintájára átépíttette. A várkapu szintén díszes középkori tornyokat kapott. A várkapu felhúzó hidja mellett a kapusnak pavilon készült. A központi könyvtárhoz díszes bejárót építettek, az ebédlőt, amit gyönyörű barokk festmények díszítettek, márvánnyal újraköveztette. A vártornyok közötti kazamatákba asztalos és pékműhelyek kaptak helyet, míg a korábban üresen álló bolthajtásos régi épületszárnyat a főmonostor társalgójává alakíttatta.

Az alapkövetelési ünnepségre 1896. augusztus 25-én Budapestről különvonat vitte a vendégeket Győrbe, amellyel a kormány részéről Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter, Graenzenstein Béla államtitkár, Rakovszki István állami számvevőszéki elnök, valamint harminc képviselőházi és nyolc főrendházi tag is utazott. Az ünnepségen megjelentek a katolikus püspöki kar tagjai és Antal Gábor református püspök is. Pest megye külön küldöttséggel képviseltette magát. Az ünnepség fényét és hangulatát emelendő, leutazott a fővárosból a honvéd zenekar is. Este a vármegyeház dísztermében fogadták az előkelő vendégeket, majd a Lloyd-épületében a város adott fényes bankettet.

Másnap reggel, augusztus 26-án a különvonat Pannonhalmára indult, Szentmártonból 300 kocsival folytatva az utat. Az ünnepség a monostor templomában Te Deummal vette kezdetét, majd a könyvtárban a Benedek-rend magyarországi működésének ezeréves ünnepét tartották. Először Fehér Ipoly főpát hazafias üdvözlete hangzott el, majd Vojnits Döme, az esztergomi gimnázium igazgatója szolt a keresztény vallás behozataláról és az apátság alapításáról. Végül Halbik Ciprián tihanyi apát méltatta a Benedek-rend művelődési hivatását történelmi értekezésében.

Az ünneplő közönség ezután az országos ünnepség színhelyére, az emlékmű alapkövének letételéhez vonult. Sajnos az idő nem kedvezett: a viharos szélben a zászlós árbocok hajlongtak, az állványok recsegték, s a díszvendégek sátra sem nyújtott sok védelmet. Az ünnepi szónoklatot Wlassics Gyula miniszter mondta, s az emlékművet a nemzeti Genezis nagy apotheozisának nevezte, melyhez a nyugati civilizációhoz való csatlakozás és a szent korona szimbóluma tapad, fennén hirdette őseink bölcsességét. Méltatta a magyarok nemzeti érzületét, István király államalapító tevékenységét, Pannonhalma köveinek történelmi jelentőségét, s így zárta beszédét: „Késő nemzedékek, ha idejöttök e szent helyre, beszéljenek nektek a történelem nyugodt ítéletével és szent intelmével e kövek többet, ékesebben és lelkesítőbben, mint emberi szó tud. A

nemzet kövesse az utat, melyet az emlékmű hirdet. Magyarok istene, add, hogy ez az emlékmű lássa virulni a magyar nemzetet.”

Fehér Ipoly főpát megáldotta a csarnok alapkövét, s felolvasták az abban elhelyezett iratot (mely szövegében megegyezett a többi ezredéves emlék okiratával, kiegészítve azt a pannonhalmi vonatkozásokkal.) A miniszter tette az első kalapácsütést, az alapköre, majd átadta az emlékművet megőrzésre a Benedek-rendnek és a vármegeye közönségének. Az ünnepség Győr megye ünnepi közgyűlésével és egy lakomával fejeződött be.

A millenniumi emlékmű Budapesten

A hét országos ezredévi emlékmű mellett meg kell említenünk egy nyolcadikat is, mely még ma is Budapesten, eredeti helyén áll. Ez a mű csak születésében hasonlított a többiekhez, létrehozása csaknem harminc évig tartott. A monumentális emlékmű létrehozásának alap gondolata a főváros tanácsában 1881-ben született, amikor is javaslatot terjesztettek az országgyűlés elé, hogy a honfoglalás ezredik évfordulójára Budapesten nagyszabású emlékművet állítsanak. A képviselőház 1894-ben elfogadta a felterjesztést, az 1896. évi VIII. törvénycikkben kijelölte a helyét is: az Andrássy és a Városligeti tó közötti részen, annak lezárásaként kell elhelyezni.

Magyarországon az Ezredévi Emlékmű megtervezését és kivitelezését a XIX. század legnagyobb szobrászi megbízását 1894-ben Zala György szobrászművész és Schikedanz Albert nyerte el. Az elkészült tervek egyes részleteinek megmintázott változatát az 1896-os ezredévi kiállításon be is mutatták. A hatalmas feladatot Zala György hat szobrásztársa közreműködésével oldotta meg.

Az eklektikus architektúrájú, félkör alakú oszlopcsarnok – mely a talapzat építészeti megoldásával alkalmazkodott a téren álló épületek stílusához is – 85 méter széles és 25 méter mély és 13 méter magas. A félkör középpontjában egy 36 méter magas köoszlopon a győzelmet jelképező Gábrriel arkangyal bronzszobra állt. A szobrot Zala György mintázta meg, s 1900-ban, a párizsi kiállításon Grand Prix-t nyert. Az arkangyal szobrának talapzata körül a honfoglaló hét vezér lovas szobra állt, középen Árpáddal. A szoborcsoport szintén Zala György alkotása. A kolonnád oszlopközeiben helyezték el a királyok szobrai: Szent Istvánt, Szent Lászlót, Könyves Kálmánt, II. Endrét, IV. Bélát, Károly Róbertet, Nagy Lajost, Hunyadi Jánost, Mátyás királyt, I. Ferdinándot, III. Károlyt, Mária Teréziát, II. Lipótot, I. Ferenc Józsefet. A szobrok Senyei Károly, Telecs Ede, Füredi Richárd, Köllő Miklós, Kis György, Margó Ede és Zala György szobrászművészek alkotásai. Az oszlopcsarnok talapzatául szolgáló falrészt frízszerűen körbefutó bronz domborművekkel díszítették, melyek a történelmi alakok életének főbb eseményeit mutatják be. (A Habsburg uralkodók szobrai 1919-ben, majd a II. világháború után eltávolították, ezért a jobboldali kolonnád szobrai később így alakultak: Hunyadi János, Mátyás király, Boesckai István (Holló Barnabás alkotása), Bethlen Gábor (Vastagh György alkotása), Thököly Imre (Grantner Jenő alkotása), II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos (mindkettő Kisfaludi Strobl Zsigmond alkotása)

Az oszlopcsarnok párkányának befejező pilléreire allegorikus szobrok álltak: a két belsőn a *Háború* és a *Béke* bigái (szekerei), a külső pilléreken a *Tudás és Dicsőség*, illetve a *Munka és jólét* szoborcsoportjai. Valamennyi Zala György alkotása. A szobrok anyaga bronz, az építészeti rész mészkőből és homokkőből készült.

Az emlékmű kivitelezési tervei még a millennium években elkészültek, az alapok ásását azonban csak 1898-ban kezdték el, az ezredévi kiállítás főkapujának helyén. Az eredeti tervek szerint már 1897 tavaszán el akarták kezdeni a munkát, építését öt évre tervezték, s 1902-re kitűzték a leleplezés időpontját is. A mű befejezéséig azonban 35 év telt el. Az első problémák már a műterem kiválasztásával kezdődtek. Budapesten

ugyanis nem volt olyan nagy műterem, ahol óriási szobrok mintázását el lehetett volna végeztetni. Végül is a MÁV igazgatóság a Nyugati pályaudvar egyik tágas raktárhelyiségét bocsátotta rendelkezésre.

Legelőször Gábor arkangyal, a géniusz 4,8 méteres szobrának felállítására került sor 1901-ben, a mű középpontjában álló diadaloszlopon. 1905-ben felállítottak a királyszobrok közül négyet, 1906-ban egyet, 1911-ben kettőt, 1912-ben egyet és végül 1927-ben még egyet, majd 1935-ig a még hiányzó ötöt. Az allegorikus szobrokat Zala György 1906-ban, illetve 1911-ben fejezte be, Árpád szobrát 1912-ben leplezték le, míg a vezérek 1928-1929-ben készültek el.

Halminé Bartó Anna

A tanulmányban bemutatott emlékhelyek képeit az alábbi sorrendben közöljük:

1. *A pusztaszeri honfoglalás emlékmű*
2. *Munkács*
3. *Az ezredévi emlékoszlop a brassói Czenk-hegyen*
4. *A dévényi Várhegy az ezredévi emlékkal*
5. *A zimonyi ezredévi emlék*
6. *Árpádkori harcos Dévénynél* (Jankovits Gyula szobra)
7. *A zaborhegyi emlékoszlop*
8. *Asztrik apát szobra Pannonhalmán*

(A reprodukciók korabeli felvételekről készültek, minőségük esetenként gyenge, ezért olvasóink elnézését kérjük.)

